

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING DE LICHTENBERG, WEERT

**drs. D. A. Hierck
drs. M.L. de Korte
drs. L. Prins
ing. P.J. Timmer**

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), die ressorteert onder het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, is het centrale expertise- en kennisinstituut op het terrein van de monumentenzorg in Nederland. De RDMZ streeft een blijvende integratie van waardevolle cultuurhistorische elementen in het veranderende leefmilieu na en wil de kennis van en de waardering voor historische stads- en dorpsstructuren en monumenten van geschiedenis en kunst bevorderen.

© Copyright: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, november 2005

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	2
2	ONTSTAAN EN ONTWIKKELING	3
2.1	Algemeen	3
2.2	De stedenbouwkundige aanleg	6
2.3	De objecten	7
3	HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER EN WAARDERING	14
3.1	Huidig ruimtelijk karakter	14
3.2	Waardering	14
4	ONTWIKKELINGSPERSPECTIEF	19
4.1	De beschermingsvraag	19
4.2	Aanbevelingen toekomst De Lichtenberg	19
4.3	Aanbevelingen omgeving De Lichtenberg	21
	BIJLAGE 1 Achtergronden openluchttheaters na de Tweede Wereldoorlog	23
	BIJLAGE 2 Achtergronden religieuze bouwwerken na de Tweede Wereldoorlog	24
	BIJLAGE 3 Achtergronden sportaccommodaties na de Tweede Wereldoorlog	25
	BIJLAGE 4 De beschermingsvraag	29
	LITERATUUR / WEBSITES	30
	COLOFON	31

1 INLEIDING

Het complex De Lichtenberg is gebouwd in de periode 1954-1961 als faciliteit voor onderwijs, cultuur, sport en religie van het Bisschoppelijk College te Weert. Sinds het einde van de jaren '60 ondervindt het functioneren van dit complex moeilijkheden. In 1972 werden de voorstellingen in het theater van De Lichtenberg beëindigd. Er zijn sindsdien diverse pogingen ondernomen het theater een nieuwe toekomst te geven. Met uitzondering van de tennisbanen, in gebruik genomen door een tennisclub, verloren de verschillende onderdelen hun functie en raakte het complex uiteindelijk in verval. De Stichting Behoud de Lichtenberg zet zich sinds 2002 in voor het complex en zoekt naar een passende herbestemming. Sindsdien zijn er veel artikelen over De Lichtenberg geschreven. Ook DOCOMOMO (Documentation and Conservation of projects of Modern Movement) onderkent de bijzondere waarden en heeft het complex voorgedragen aan een internationaal forum, als een van de vijf bijzondere Nederlandse voorbeelden uit de Wederopbouw op het gebied van sport en recreatie.

In de zomer van 2003 heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een werkbezoek aan De Lichtenberg gebracht en was zeer verrast over dit bijzondere, min of meer vergeten complex. Een jaar later volgde een bestuurlijk overleg tussen de gemeente Weert en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Daarbij werd geconstateerd dat een nieuwe toekomst voor De Lichtenberg de beste mogelijkheid is om het complex voor het nageslacht te behouden, een gezamenlijke inzet is daarbij van belang. Er is afgesproken dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een Cultuurhistorische Verkenning (CV) maakt om meer inzicht te geven in de cultuurhistorische waarden en een mogelijk toekomstperspectief. Aan de hand van dit rapport zal de gemeente eind 2005 een besluit nemen over de aanpak en de ontwikkeling van dit gebied.

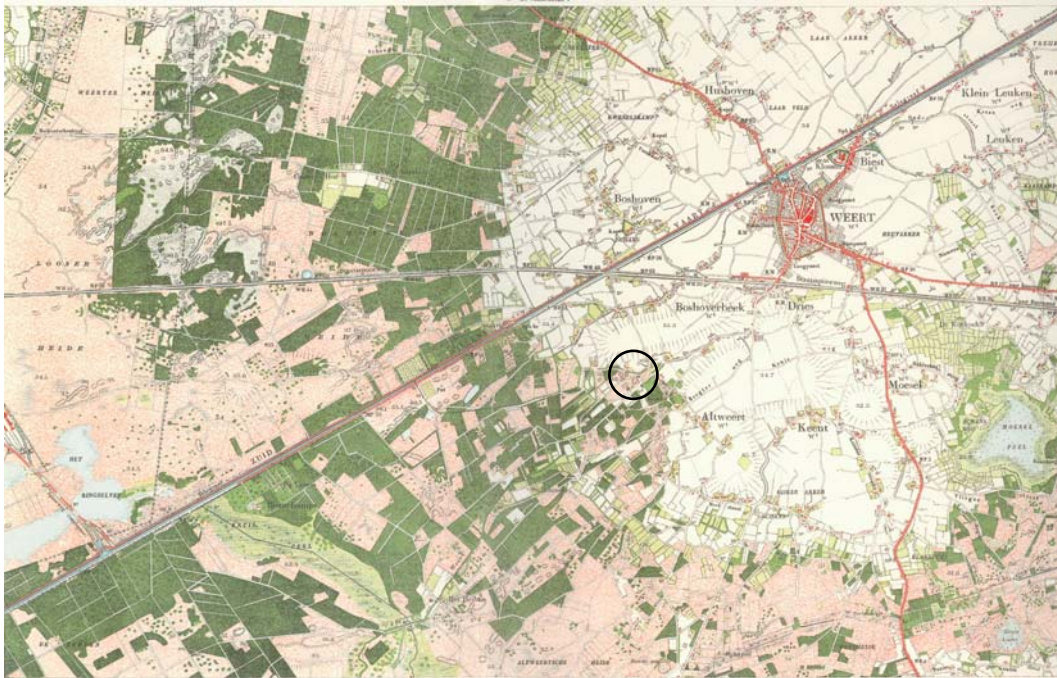
Deze CV is bedoeld om het cultuurhistorisch belang van het complex De Lichtenberg te duiden (hoofdstukken 2 en 3). De waardestelling richt zich op het samenhangende architectonisch en ruimtelijk ontwerp, in de periode 1954-1961 aangelegd als faciliteit voor van het Bisschoppelijk College. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op een mogelijke bescherming van het complex als rijksmonument. Daarnaast wordt een ontwikkelingsperspectief en de onderbouwing gegeven van de (on)mogelijkheden voor een zinvolle herbestemming, waarbij de bijzondere kwaliteiten in acht worden genomen. In een viertal bijlagen worden de verschillende onderdelen van het complex geplaatst in een historisch perspectief. Het College zelf (dat afzonderlijk is ontworpen) en andere aan De Lichtenberg gerelateerde opstallen (opslaggebouw, boerderijcomplex) maken geen deel uit van deze CV. Vanwege de herontwikkelingsplannen voor de school en het kazerneterrein komen zij wel aan de orde in hoofdstuk 4: 'Aanbevelingen omgeving De Lichtenberg'.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg brengt het instrument van de CV in omloop ter ondersteuning van een samenhangende belangenafweging op gemeentelijk en provinciaal niveau, maar eveneens ter stimulering van ontwikkelingsscenario's op basis van culturele identiteit. Dit alles met de verwachting dat de CV actief zal bijdragen tot een kwaliteitsbewust proces van herontwerp en ontwikkeling. De CV richt zich op het aangeven van mogelijkheden voor nieuwe ruimtelijke en functionele ontwikkelingen, in het licht van bestaande cultuurhistorische waarden en beredeneerd vanuit de historisch-ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied. De CV beperkt zich bewust tot het geven en onderbouwen van hoofdlijnen, zonder zich uit te spreken over een specifieke uitwerking van oplossingen. Het gaat in deze fase om het aangeven van uitgangspunten en principes voor een samenhangende opgave van thema's.

2 ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

2.1 Algemeen

Weert ligt centraal op een dekzandrug die ontstaan is tijdens de laatste ijstijd. De nederzetting lag op een kruispunt van wegen en kwam in de 14^e eeuw tot bloei als centrum van een plattelandsindustrie. Weert -inclusief omliggende gehuchten- lag op een 'cultuureiland' temidden van hei- en veengebieden. Een krans van bosgronden vormde de grens tussen het agrarisch cultuurlandschap en de woestij van de Kempen en de Peel. Kaarten uit de negentiende eeuw geven nog een goed beeld van deze oude landschappelijke structuur. De aanleg van de Zuid-Willemsvaart (1826) bevorderde de ontginning van de woeste gronden. De industriële ontwikkeling werd verder gestimuleerd door de spoorlijn De IJzeren Rijn (1879). Een treinverbinding met Eindhoven (1913) zorgde voor aansluiting met 'Holland'. De twintigste eeuw wordt gekenmerkt door verstedelijking van Weert.

Weert omstreeks 1898, de cirkel geeft de locatie aan waar De Lichtenberg is aangelegd

De Lichtenberg is aangelegd op de overgang van het oude agrarisch cultuurlandschap naar de krans van bosgronden. De landschappelijke structuur rond De Lichtenberg bestaat nog steeds uit zandgronden, bosgebieden, enkele weilanden en verspreid liggende (voormalige) boerderijen. Recreatie was vrij vroeg een belangrijke functie in het gebied vanwege de aanleg van het IJzeren Mangebied, een waterplas ontstaan door zandwinning nodig voor de spoordijken in het gebied.

Het complex ligt nabij het Bisschoppelijk College tussen de bebouwde kom van Weert en de bossen en recreatiegebieden rond de IJzeren Man. De noordgrens bestaat uit een voormalige landweg, het tracé van de IJzerenmanweg die vanwege de aanleg van De Lichtenberg verlegd is naar het oosten. De boerderij (gevelsteen 1876) tussen het Bisschoppelijk College en De Lichtenberg is een restant van de voormalige agrarische functie van het gebied.

De Lichtenberg is gebouwd in de periode 1954-1961 als onderwijs-, cultuur- en sportfaciliteit van het Bisschoppelijk College. De provisor van het college, dhr. J. Nabben, is de geestelijk

vader van het complex. Architect P. Weegels zorgde voor het architectonische ontwerp ondersteund door beeldend kunstenaar H. Martens.

Het Bisschoppelijk College was aanvankelijk een vooropleiding voor priesters. In 1946 echter kreeg de school de H.B.S. van Rolduc toegewezen door de toenmalige Bisschop van Roermond. Het Bisschoppelijk College groeide hard en de locatie in de binnenstad van Weert was al snel te klein. In de Tweede Wereldoorlog waren er al ideeën voor een nieuwe school aan de rand van Weert. Provisor Nabben had zich bij de discussie over een nieuwe school sterk gemaakt voor een Amerikaanse campusbenadering. Niet alleen studie maar ook sport en cultuur zouden mogelijkheden geven bij te dragen aan de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van de leerlingen. Met een sport- en recreatiecentrum bij het Bisschoppelijke College beoogde Nabben het karakter van jongeren op deze manier optimaal te vormen en te beschermen tegen een onzekere en veranderende wereld. Het College was bij uitstek het instituut die in combinatie met onderwijs zorg kon dragen voor sportfaciliteiten en recreatieve voorzieningen.

In 1948 ging men over tot aankoop van gronden aan de Kazernelaan. Later volgden meer agrarische gronden en enkele boerderijen waaronder boerderij 'De Lichtenberg', de naamgever van het latere sportcomplex. In 1952 worden plannen gemaakt om het nieuwe schoolcomplex te integreren in een groot recreatiegebied van de IJzeren Man, onder auspiciën van Staatsbosbeheer.

In 1954 hadden Gedeputeerde Staten goedkeuring verleend aan het omleggen van de IJzerenmanweg. Nabben had de Weerter architect P. Weegels en beeldend kunstenaar H. Martens als ontwerpers aan getrokken. In 1956 werden de tennisbanen en het zwembad in gebruik genomen en de wallen en gracht aangelegd. De kapel werd voltooid in 1958 en het openluchttheater met het toneelgebouw volgde in 1961.

Topografische kaart omstreeks 1953

Topografische kaart omstreeks 1961

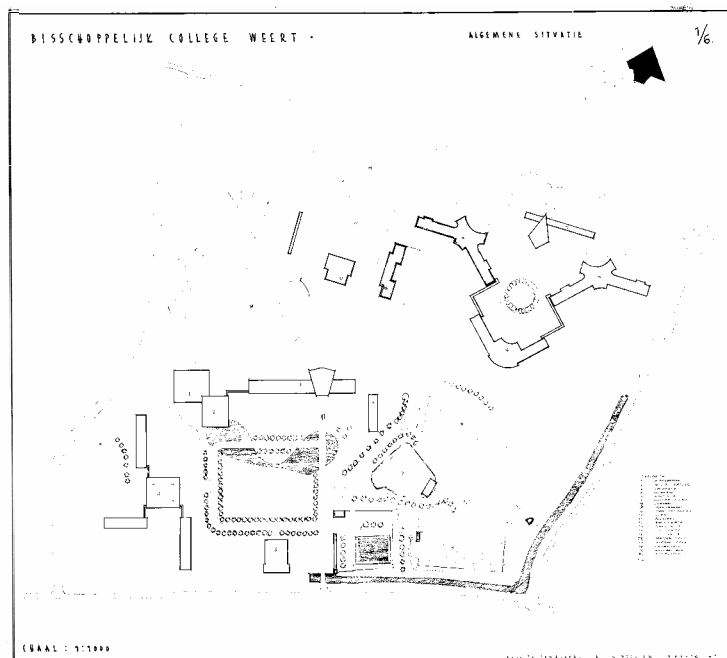
Topografische kaart omstreeks 1970

Topografische kaart omstreeks 2003

Architectenbureau A.J.N. Boosten uit Maastricht maakte in 1958/1959 een stedenbouwkundig plan met daarin drie schoolunits, bestaande uit drie afzonderlijke boemerangvormige gebouwen (met elkaar verbonden door middel van transparante gangen) op basis van een symmetrische opzet. Behalve een schets van De Lichtenberg was in het plan ruimte voor nog meer sport-, recreatie- en studiefaciliteiten. De nieuwe school inclusief gymlokalen voor ongeveer 900 leerlingen werd uiteindelijk in 1962 opgeleverd. Het internaat bleef vooralsnog in het centrum van Weert.

Uiteindelijk werd alleen 'school unit 1' uit het totaalplan van Boosten gerealiseerd.

Het oorspronkelijk plan (1958/1959) van architect Boosten voor het Bisschoppelijk College.

Behalve De Lichtenberg realiseerde het Bisschoppelijk College nog twee complexen in het IJzeren Mangebied, te weten De Tranchée en Het Stadion. Ook deze complexen moesten de integrale visie op sport, cultuur en educatie verwezenlijken. De ambitie van Nabben had de

nodige financiële gevolgen. Conflicten met de schoolleiding leidden uiteindelijk tot zijn ontslag in 1964. In 1967 werd bekend dat het internaat van Rolduc niet naar Weert werd overgeplaatst. De aanwas van het aantal internen stokte en het eigen internaat in Weert werd opgeheven in 1968. Priesterdocenten gingen extern wonen en droegen geen salaris meer af. Hiermee verviel het financiële fundament van sportaccommodaties als De Lichtenberg en De Tranchée. In 1972 werden de voorstellingen in het theater van De Lichtenberg beëindigd. Met uitzondering van de tennisbanen, in gebruik genomen door een tennisclub, raakte het complex uiteindelijk in verval. De Tranchée en Het Stadion troffen hetzelfde lot en werden omgebouwd tot respectievelijk bungalowpark De Weerterbergen en een natuurcamping.

In de bijlagen 1 t/m 3 wordt nader ingegaan op de maatschappelijke en cultuurhistorische achtergronden van respectievelijk het openluchttheater, de kerkenbouw na de Tweede Wereldoorlog en de zwembadaanleg.

2.2 De stedenbouwkundige aanleg

De Lichtenberg was toegankelijk via één ingang aan de IJzerenmanweg van waaruit de verschillende onderdelen van het complex konden worden bereikt. Er zijn vier onderdelen te onderscheiden (zie Oriëntatiekaart blz. 13):

- A het openluchttheater,
- B de Mariakapel,
- C de tennisbanen,
- D het zwembad.

Daarnaast vormen de entree, de brug, de ommuring, de grachten met omwalling de infrastructuur van het complex. Het theater, de kapel en de tennisbanen werden min of meer in relatie met elkaar gesitueerd. Het zwembad lag geïsoleerd ten opzichte van de andere onderdelen door de aanleg van een kleine groensingel. Rondom het hele complex werden een gracht en een omwalling met begroeiing - 'hoog' groen- aangelegd om beslotenheid te creëren. De gracht en omwalling zorgden tevens voor beveiliging van het complex. Ter hoogte van de IJzerenmanweg, die wordt gemarkeerd door een bomenrij, is gekozen voor een afscheiding in de vorm van een muur. Deze muur loopt tot aan het pomphuisje en de brug.

Op het terrein werd waar mogelijk ingespeeld op bestaande hoogteverschillen. De meeste heuvels en wallen werden echter opgeworpen met vrijgekomen gronden van de aanleg van de grachten, zwembad en tennisbanen. De waterhuishouding (grachten, zwembad, besproeiing tennisbanen) is geregeld via een leidingstelsel dat aansluit op de Zuid-Willemsvaart waaruit het benodigde water wordt betrokken. Pompen maakten onderdeel uit van het stelsel en waren nodig om de hoogteverschillen te overbruggen. Om de watertoevoer te garanderen werden kleine reservoirs aangelegd.

De ruimtelijke opzet tussen de verschillende onderdelen kenmerkt zich door twee trefpunten. In de eerste plaats het entreeplein bij de ingang en vervolgens het middengebiet dat een min of meer centrale positie inneemt.

Entreeplein: Het entreeplein vormde de toegang tot De Lichtenberg en was tevens de enige toegang tot het zwembad. Het instructeurgebouw aan de zwembadzijde vormde de zuidelijke begrenzing van het plein. Aan de noordzijde van het entreeplein werd bebouwing gesitueerd die gerelateerd was aan het theater zoals het sanitairgebouw. De tribune van het theater was bereikbaar via een omhooglopend, door bosschages omgeven pad. Tenslotte werd een hoofdweg naar het hart van het complex aangelegd. Deze hoofdweg liep langs de kleine begroeide omwalling van het zwembad en langs de begroeide heuvel die voor de tribune van

het theater was opgeworpen. Dit bewerkstelligde een doorgang met een besloten karakter naar het middengebied.

Middengebied: De hoofdweg vanaf het entreeplein gaf toegang tot het relatief open, centrale deel van het complex. Hier werden het theatergebouw, het zwembad en de kapel met elkaar verbonden door middel van een padenstelsel. Bijzonder element is een flauw slingerende waterloop die onderdeel is van de waterhuishouding, met aan de uiteinden als afronding kleine ronde/ellipsvormige waterpoelen. De tennisbanen werden afgeschermd door een kleine, beplante verhoging. Aan de oostzijde van de waterloop zorgde de lager gelegen poel voor een maximale ruimtelijke werking van de hoger gelegen kapel. De groeninrichting in het middengebied was als een terughoudende landschappelijke parkaanleg, gekenmerkt door 'laag' groen met her en der enkele bomen.

2.3 De objecten

De vier hoofdonderdelen (A t/m D) van het complex De Lichtenberg omvatten in totaal 12 elementen (zie Oriëntatiekaart blz. 13):

1. ommuring, grachten en omwalling	
2. brug	
3. entree	
4. het openluchttheater (amfitheater)	A
5. toneelgebouw	A
6. regiehuisje	A
7. gebouw voor sanitair	A
8. kapel	B
9. tennisbaan met ommuring en paviljoen	C
10. zwembad	D
11. pomphuis	D
12. instructeurgebouw	D

Nummer 13 (clubgebouw), 14 (opslaggebouw) en 15 (boerderij) maken geen onderdeel uit van het oorspronkelijk ontwerp van De Lichtenberg en komen daarom in onderstaande beschrijving niet aan de orde.

Beschrijving van de objecten

1. Gracht, wallen en ommuring

Het terrein wordt omringd door een natte gracht met hoge aarden omwalling en breukstenen ommuring.

2. Brug

Aan de Diesterbaan gesitueerde boogbrug over de gracht, geheel opgetrokken uit breuksteen.

3. Entree

De entree naar het complex bestaat uit een opening in de ommuring, gemarkeerd door twee pijlers met daartussen een ijzeren hek.

4. Openluchttheater

Trapeziumvormig theater, gebouwd tegen een natuurlijke heuvel en bestaande uit tribunes met betonnen treden met (restanten van) houten banken; de tribunes zijn opgesteld in een halve cirkel. Het theater wordt begrensd door muren van breuksteen. Aan de zijkanten van het theater twee openingen c.q. poorten waarin oorspronkelijke dubbele houten deuren zaten. Op het hoogste punt van het theater, aan de lange zijde van het trapezium, is een opening gerealiseerd tussen twee langs elkaar geschoven muurdelen. Hier kunnen de hoogste tribunes en het regiehuisje bereikt worden. Op het laagste punt van het theater staat het theatergebouw met daarvoor een podium, orkestbak en speelweide, thans allen begroeid en niet meer van elkaar te onderscheiden.

5. Toneelgebouw

Gebouw op T-vormige plattegrond met drie bouwlagen en een kelder en voorzien van een plat dak met gemetselde schoorsteen. De kelder is bereikbaar via een trap vanuit de voormalige speelweide. Aan de voorzijde (de theaterzijde) een betonnen colonnade gebouwd volgens de 'kolossale orde' (d.w.z. dat deze over de gehele hoogte van het gebouw opgaan). Op de begane grond een deuropening en op de verdiepingen twee asymmetrisch in de gevel aangebrachte deuropeningen met balkons. De voorgevel is geheel voorzien van een sgraffito kunstwerk van de kunstenaar H. Martens. De achtergevel is gesloten en is opgetrokken uit natuurstenen blokken. De zijgevels bestaan uit betonnen puin met openingen waar zich oorspronkelijk glas in bevond. Aan de binnenzijde een open betonnen trappenhuis met zwevende treden, metselwerk, vloermozaïeken en sanitair. In het gebouw zijn diverse ruimtes afgescheiden.

6. Regiehuisje/projectiecabine

Vierkant betonnen gebouwtje bestaande uit één bouwlaag met een plat dak, geplaatst op een betonnen L-vormige voet; hierdoor steekt het uit over de tribunes. Het is bereikbaar via een steektrap aan de achterzijde. Aan de voorzijde over de gehele breedte een betonnen raamwerk dat oorspronkelijk dicht was m.u.v. drie kleine openingen; voor het overige heeft het regiehuisje gesloten gevels.

7. Gebouw voor sanitair

Links van de entree bevindt zich een gebouw waarin sanitaire voorzieningen voor bezoekers van het theater waren ondergebracht. Het gebouw heeft één bouwlaag op een rechthoekige plattegrond met plat dak. De gevels zijn opgetrokken uit natuurstenen blokken met aan weerszijden van de voorgevel een toegang. In alle gevels een vulling van breuksteen en vierkante bovenlichten.

8. Kapel

Gebouw op paraboolvormige plattegrond bestaande uit één bouwlaag met natuurstenen muren en groot betonnen overstek rustend op twee kolommen. Voor de kapel bordes met leistenen treden en een vijver. Het dak heeft in het midden een knik en loopt naar voren toe hoog op. In de voorgevel betonnen raster met ramen en tegelmozaïeken, in de gevels rondom halfronde bovenlichten. Op het dak een betonnen, conisch uitlopende lantaarn met ronde lichtgaten. In het interieur bevindt zich een betonnen vloer met verhoogd altaar.

9. Tennisbaan met paviljoen

Verdiept aangelegde tennisbanen met natuurstenen keermuren. 's Winters konden de banen onder water worden gezet, waardoor een schaatsbaan werd gecreëerd. Aan de zuidoost-zijde natuurstenen trappen (tribune) en een eveneens in natuursteen opgetrokken paviljoen op een vierkante plattegrond met één bouwlaag met tentdak; er naast een terras met pergola. Aan de noordoostzijde van de banen een eind 20ste eeuw aangebracht rechthoekig kantinegebouw met terras.

10. Zwembad

Voormalig zwembadterrein op vierkante plattegrond van ongeveer 33 bij 25 meter met ligweide, kleedhokjes, instructeurgebouw en pomphuis. Het zwembadterrein is bereikbaar direct vanaf de hoofdentree van het complex en vanaf de tennisbaan via enkele treden. Het bad is thans volgestort en is volledig begroeid waardoor het niet zichtbaar is. Alleen de groengekleurde startblokken zijn te onderscheiden. Oorspronkelijk bevonden zich twee duiktorens naast het bad. Op de ligweide een semi-permanente tent, thans in gebruik als petanquebaan. De in baksteen opgetrokken kleedhokjes met houten deuren zijn tegen de buitenmuur van het complex aangebouwd. Vóór de rij uit baksteen opgetrokken kleedhokjes met houten deuren bevindt zich een kleine overdekte arcade.

11. Pomphuis

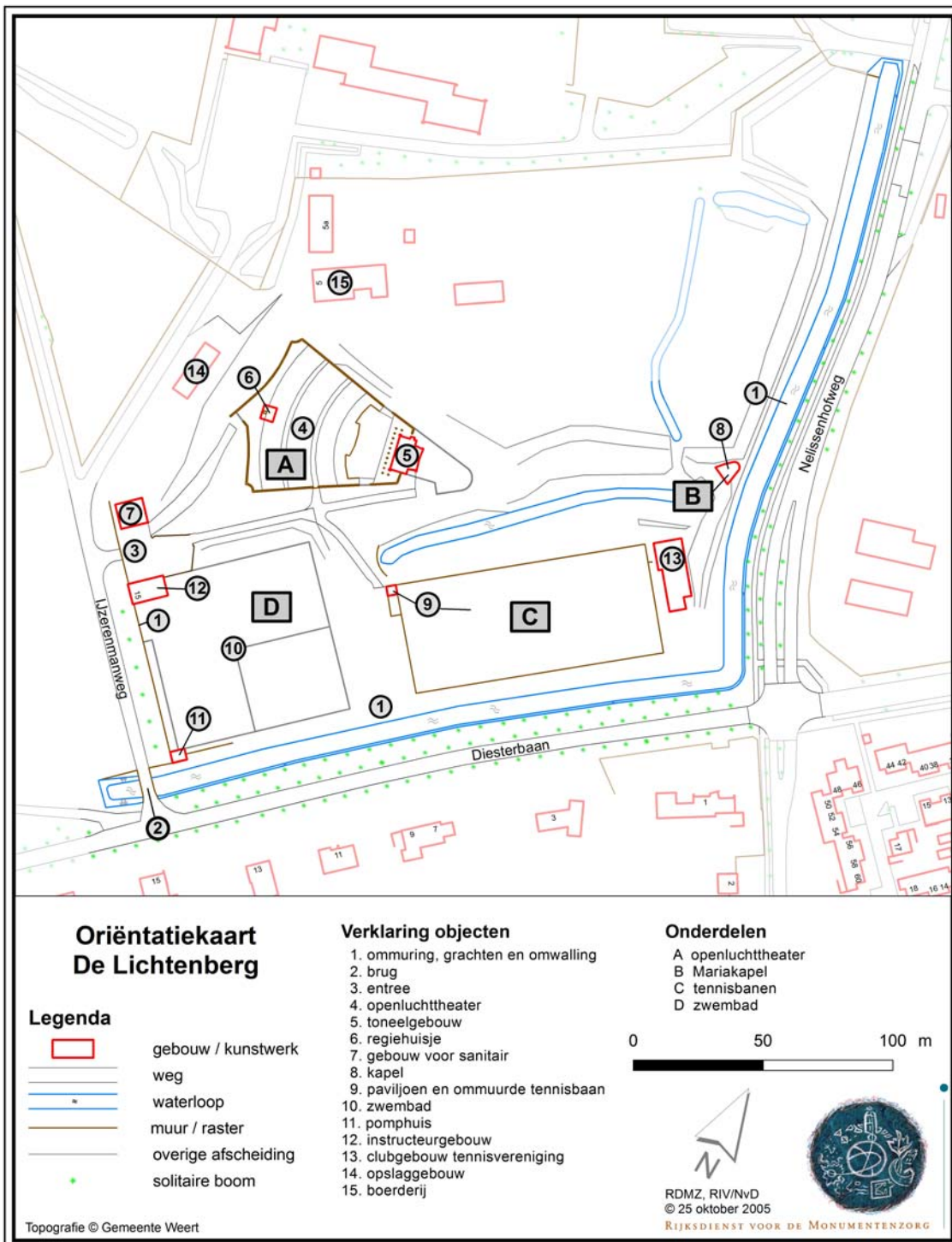
Tussen zwembad en brug gelegen pomphuis op vierkante plattegrond met natuurstenen gesloten gevels en tentdak.

12. Instructeurgebouw

Aan de zuidzijde van het zwembad gelegen instructeurgebouw op rechthoekige plattegrond met één bouwlaag en een pannen zadeldak. In de gevels enkele ramen en houten deuren; op de kopse kant van het gebouw is een rookkanaal zichtbaar.

3 HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER EN WAARDERING

3.1 Huidig ruimtelijk karakter

Van alle onderdelen van De Lichtenberg is alleen de tennisbaan in de oorspronkelijke functie in gebruik gebleven. De kapel is een opslagplaats geworden en het theater ligt er verlaten en overwoekerd bij. De bouwkundige en technische staat van dit onderdeel is zorgwekkend te noemen. De constructie van de gebouwen is vooralsnog solide (beton), echter de verregaande verwaarlozing is ten koste gegaan van de architectonische details. Van het zwembad zijn alleen de omkleedhokjes en het volgestorte en dichtgegroeide bassin herkenbaar overgebleven, de overige opstallen zijn gesloopt. Het terrein wordt gebruikt voor recreatieve doeleinden zoals petanque en tennis.

De samenhang binnen het complex De Lichtenberg staat onder druk vanwege achterstallig onderhoud, het in onbruik raken van de gebouwen en een enkele incidentele ingreep, zoals het nieuwe clubgebouw bij de tennisbanen. Het clubgebouw maakt zoals eerder aangegeven geen onderdeel uit van het oorspronkelijk ontwerp van De Lichtenberg. Echter de ligging en situering raakt direct het ruimtelijk ensemble en wordt daarom betrokken bij de waardering van het complex.

Het parkachtige groen in het middengebied heeft deels plaats gemaakt voor wildgroei. De padenstructuur die moet zorgen voor verbinding tussen de verschillende onderdelen maakt een verwaarloosde indruk. De ronde poel aan de oostzijde van de kleine waterloop is niet meer herkenbaar en vermindert daarmee de ruimtelijke werking van de hoger gelegen kapel. Een goede parkeervoorziening ontbreekt in het gebied waardoor verspreid over het complex auto's staan geparkeerd. De waterhuishouding is onlangs geconsolideerd en opgeknapt, voor de komende jaren is de watertoevoer gewaarborgd. De waterloop is ter hoogte van de kapel doorgetrokken naar het noorden, de groene noordgrens van het complex is hiermee doorsneden. De ruimtelijke relatie van de kapel met de tennisbanen is verstoord, de oorspronkelijke inrichting heeft hier plaats gemaakt voor een fietsenstalling en een nieuw clubgebouw van de tennisvereniging.

Ondanks de veranderingen is de ruimtelijke structuur van De Lichtenberg in hoofdlijnen ongewijzigd gebleven. De waarderingskaart van De Lichtenberg betreffende de Ruimtelijke structuur (blz. 17) laat dit duidelijk zien. De Lichtenberg is bijzonder vanwege de ensemblewaarden. Het complex is ontworpen als een besloten eenheid en die beslotenheid is nog steeds een belangrijk kenmerk. De aarden wallen langs de grachten aan de randen van het complex zijn tegenwoordig begroeid met uitgegroeide, volwassen bomen en struiken. De groene inbedding en de vele hoogteverschillen van De Lichtenberg geven het gebied een landschappelijk, geaccidenteerd karakter. Van het zwembad zijn ruimtelijk gezien de groene singel rondom (zowel aan straatzijde als Lichtenbergzijde) en de karakteristieke muur met pomphuisje langs de IJzerenmanweg van belang. Deze muur sluit De Lichtenberg fraai af met als toegang het karakteristieke hekwerk bij de entree. De breuksteen van de muur, die in alle gebouwen van De Lichtenberg terug komt, geeft aan dat ook dit deel direct onderdeel uitmaakt van het ensemble.

3.2 Waardering

Bij de hiernavolgende puntsgewijze beschrijving van de cultuurhistorische waarden wordt een onderscheid gemaakt naar waarden die het complex als geheel betreffen, waarden die betrekking hebben op stedenbouwkundige aspecten en waarden die gerelateerd zijn aan de gebouwen. Zie ook de waarderingskaarten 'Ruimtelijke structuur' op bladzijde 17 en

'Bebouwingsonderdelen' op bladzijde 18. Vervolgens wordt een opgave gegeven van kenmerken die aan kwaliteit hebben ingeboet, de 'afgezwakte en verdwenen waarden'.

Waardering Algemeen

De Lichtenberg in Weert is een zeldzaam voorbeeld van een voegnaoorlogs complex waarin religie, sport en cultuur integraal worden benaderd;

Uniek is de grote mate van gaafheid van het oorspronkelijke ontwerp, zowel in de afzonderlijke onderdelen als het complex als geheel;

Het complex als geheel vertoont hoogwaardige architectonische kwaliteiten, mede vanwege de bijzondere combinatie van traditionele en moderne vormtaal en materiaalgebruik;

Voornoemde drie kwaliteiten maken een zeer hoge waardering op landelijk niveau gerechtvaardigd;

De stedenbouwkundige- en ensemblewaarde van De Lichtenberg is hoog, vanwege de bijzondere relatie van het complex met zijn directe omgeving, als natuurlijke overgangszone tussen de stedelijke bebouwing en het bosrijke IJzeren Mangebied;

Ook de landschapsarchitectuur van het complex is bijzonder, waarbij oorspronkelijke omgevingsaspecten als hoogteverschillen, beplanting en waterlopen zijn opgenomen in de aanleg en deels daartoe getransformeerd zijn;

Het complex heeft op zichzelf én in relatie tot het aangrenzende Bisschoppelijk College een hoge ensemblewaarde.

Ruimtelijke waarden

De ruimtelijke structuur vertoont in hoofdlijnen nog steeds de oorspronkelijke samenhang van de verschillende onderdelen binnen het ensemble;

Herkenbaar is de opzet van een entreeplein als ingang voor zwembad en theater en een in het groen gelegen toegangsweg naar het middengebied met theater, tennisbaan en kapel;

De beslotenheid en relatieve afzondering van het complex door muren, omwalling en grachten is behouden gebleven;

De hoogteverschillen en groenaanleg geven het complex een fraai geaccidenteerd, landschappelijk karakter;

De tennisbaan heeft zijn oorspronkelijke functie en daarmee karakter behouden.

Waarde van de objecten

De architectuurhistorische waarde is gelegen in de combinatie van traditioneel en modernistische vormtaal en het materiaalgebruik;

De aanwezigheid van een brug, een omgrachting en omwalling creëert een beslotenheid die de samenhang tussen sport, cultuur en religie benadrukt. De architectuurhistorische waarde

is gelegen in de verschijningsvorm van pomphuis in samenhang met brug, omgrachting en omwalling;

Het theater (met regiehuisje, toneelgebouw, sanitairgebouw) en de Mariakapel hebben een hoge architectuurhistorische waarde vanwege hun modernistische (o.a. op Le Corbusier geïnspireerde) vormtaal;

De tennisbanen zijn van belang vanwege de verschijningsvorm met keermuren en de samenhang met het paviljoen. De waarde is verder gelegen in de functionele relatie met het complex De Lichtenberg;

Het zwembad is een voorbeeld van vroeg-naoorlogse openluchtwembadarchitectuur. De kleedhokjes en instructeurgebouw hebben herinneringswaarde. De waarde is gelegen in de oorspronkelijke functie (het sportelement) en de relatie met het instructeurgebouw en pomphuis en de overige onderdelen van het complex.

Het instructeurgebouw is wat architectuur en verschijningsvorm betreft een gangbaar voorbeeld uit de naoorlogse periode. De waarde van het gebouw is gelegen in de functie en de samenhang met het zwembad, alsmede als onderdeel van het entreeplein.

Afgezwakte en verdwenen waarden

Door het verdwijnen van het zwembad met opstallen en baden vormt dit terrein geen volwaardig, herkenbaar onderdeel meer van het totale complex;

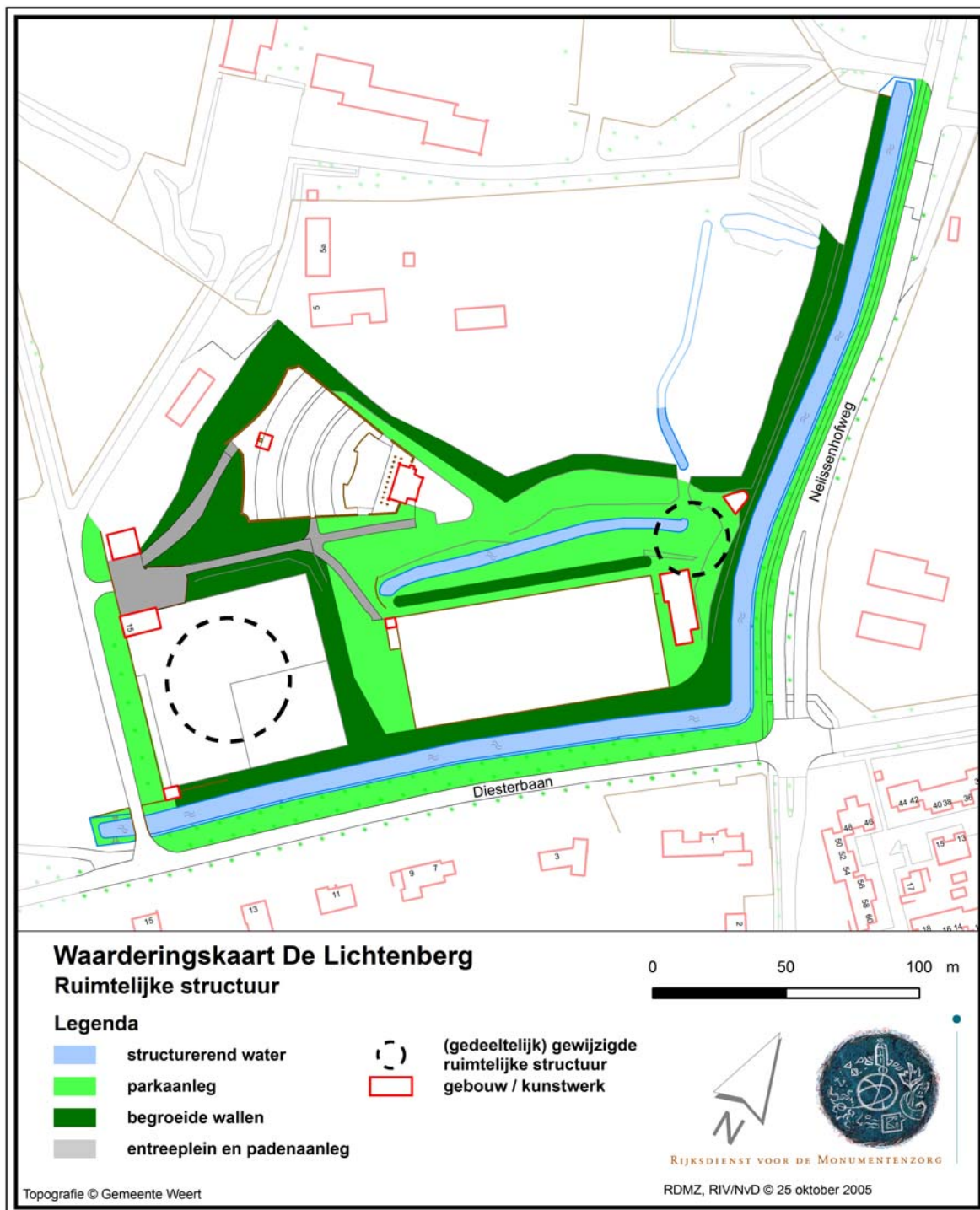
De inrichting van het middengebied (groenaanleg met padenstructuur) is deels verwaarloosd en zet de relatie tussen theater, tennisbaan en kapel onder druk;

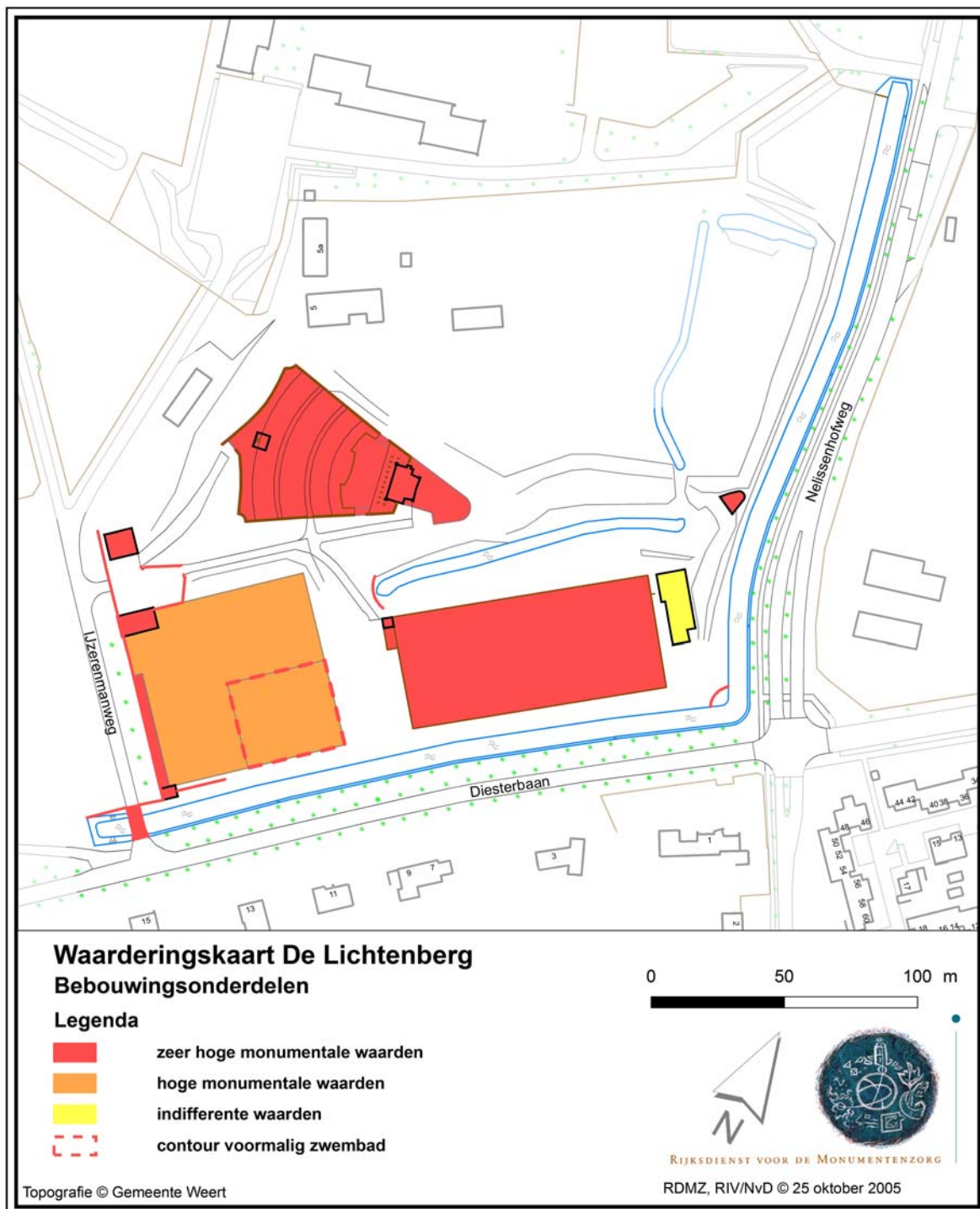
De situatie rond de kapel is versnipperd (waterpoel, relatie tennisbanen) en doet geen recht aan de oorspronkelijke ruimtelijke positionering van de kapel;

Het clubgebouw bij de tennisbanen en de gewijzigde inrichting van de openbare ruimte vormen een verstoring van de ruimtelijke samenhang van het ensemble;

De bouwkundige en technische staat van de gebouwen is matig tot slecht;

Verscheidene architectonische details zijn (door verwaarlozing en vandalisme) inmiddels verdwenen.

4 ONTWIKKELINGSPERSPECTIEF

4.1 De beschermingsvraag

De Lichtenberg voldoet op basis van het huidige aanwijzingsbeleid niet aan de eisen waarbij een mogelijke aanwijzing als rijksmonument aan de orde is. Het antwoord op de vraag of het alsnog zal worden aangewezen zal bekeken worden in het licht van het nieuwe selectiebeleid voor objecten en gebieden uit de Wederopbouwperiode, dat in 2006 gestalte zal krijgen.

Deze problematiek wordt in bijlage 4 nader uitgewerkt.

Desalniettemin is aan de hand van de in deze Cultuurhistorische Verkenning gegeven waardestelling te concluderen dat inhoudelijk gezien De Lichtenberg op nationaal niveau uniek en van evident belang kan worden geacht. Een feitelijke aanwijzing is daarom afhankelijk van beleidsmatige keuzes op rijksniveau ten aanzien van het nieuwe selectiebeleid. Op dit moment is dit beleid nog in de onderzoeks- en adviesfase.

Gelet op de bijzondere cultuurhistorische waarden van de Lichtenberg is een (tijdelijke) plaats op de gemeentelijke monumentenlijst te rechtvaardigen en daarom aan te raden.

4.2 Aanbevelingen toekomst De Lichtenberg

Algemeen

Het wegvallen van de oorspronkelijke functie heeft grote gevolgen voor het voortbestaan van gebouwen en complexen als De Lichtenberg. Herbestemming is noodzakelijk om het gebouw/complex een gebruikswaarde en daarmee een economische basis voor onderhoud te geven. Het eerste uitgangspunt is het zoeken naar een functie in het verlengde van de oorspronkelijke functie. Dit sluit aan bij het karakter en de 'essentie' van het gebouw/complex en er zijn in beginsel minder fysieke ingrepen nodig. Opnieuw of deels hergebruik door het Bisschoppelijk College zou wat dat betreft optimaal zijn.

Sport, cultuur en recreatie zijn de functies die De Lichtenberg gemaakt hebben tot wat het is. Een nieuwe toekomst in deze sectoren doet recht aan de cultuurhistorische waarden van het complex. Andere recreatieve doeleinden, educatieve doeleinden en ook horeca zijn niet ondenkbaar en kunnen De Lichtenberg een nieuwe betekenis geven. De strategische ligging tussen Weert en het IJzeren Mangebied biedt veel kansen. De openbare functie is noodzakelijk zodat het complex voor de gemeenschap (opnieuw) een cultureel belang blijft.

Bij herbestemmingsprojecten kan 'tijd' een doorslaggevende factor zijn. Het aandienen van nieuwe functies en van initiatiefnemers vergt soms een lange tijdspanne. Consolidatie van vervallen onderdelen is tot die tijd van belang om verdere aantasting te voorkomen. Gelet op de zorgwekkende bouwkundige staat van De Lichtenberg is het aan te raden consolidatie, herbestemming en restauratie op korte termijn na te streven. Uiteindelijk is het welslagen van een herbestemming afhankelijk van bestuurlijke wil en maatschappelijk draagvlak.

Ruimtelijke structuur

Het is van belang dat de samenhang van De Lichtenberg niet verloren gaat door versnippering, oftewel afzonderlijke en eenzijdige ontwikkeling van onderdelen zonder relatie met de rest. De inrichting van de openbare ruimte zal als verbindingselement integraal onderdeel uit moeten maken van de planvorming.

Voorts zijn de volgende zaken van belang:

Behoud van de beslotenheid en afzondering van het complex c.q. behoud en beheer van de aanwezige water- en groenstructuur van grachten, omwalling en hoogteverschillen;

Behoud van de tennisbanen. Ruimtelijke positie latere bijgebouwen (op langere termijn) heroverwegen;

Het terrein van het zwembad meer laten aansluiten bij het totaal met behoud van de relatieve afzondering door de aanwezige groensingel;

Herbestemming van het theater en kapel in het verlengde van de oorspronkelijk functie, inclusief behoud toegangswegen;

Behoud van de ruimtelijke opzet van de schakels het entreeplein en het middengebied als verbinding tussen verschillende onderdelen;

Herstel van de openbare inrichting water- en groenstructuur (poelen, padenstructuur) in het middengebied, inclusief oorspronkelijke ruimtelijke positionering van de kapel.

Aanbevelingen per onderdeel

De in de Inleiding genoemde Stichting Behoud de Lichtenberg heeft een aantal ideeën ontvouwd over de toekomst van dit complex (www.behouddelichtenberg.nl). Deze ideeën vormen in de ogen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in het algemeen een goede aanzet. Onderstaande uitspraken sluiten hier op aan of vullen deze aan.

Het openluchttheater

In Nederland zijn veel functionerende openluchttheaters aanwezig die als voorbeeld kunnen dienen voor De Lichtenberg. De Vereniging Nederlandse Openluchttheaters behartigt de belangen van deze theaters. De potentie op het gebied van recreatie in openluchttheaters is met name in de zomer groot. De aan het eind van deze rapportage gegeven websites geven hier verschillende voorbeelden van. Een nieuwe toekomst als theater is afhankelijk van de bereidheid van belangstellende partijen. De Stichting Behoud de Lichtenberg noemt als mogelijk gebruik al muziek- en theatervoorstellingen, straattheater, amateur en/of door het land reizende toneelgezelschappen, harmonie, filmvoorstellingen, recepties. Het verdient aanbeveling ook het Bisschoppelijk College (v.b. diploma uitreiking) en de KMS (blaaskapellen of ceremoniële aangelegenheden) bij de toekomstplannen te betrekken. Omwille van technische en functionele redenen zullen bouwkundige ingrepen wellicht nodig zijn. De RDMZ is daarbij van mening dat het openluchttheater in zijn oorspronkelijke setting en totale vorm het uitgangspunt voor de toekomst dient te blijven.

Het zoeken naar gebruikers en bestemmingen zal geen makkelijke opgave zijn. Een uitgebreid marktonderzoek kan, maar hoeft niet te leiden tot resultaat, omdat dit een momentopname is. Het is niettemin van belang een verkenning naar belangstellenden uit te voeren om de mogelijkheden concreet af te tasten.

Het toneelgebouw zal in eerste instantie betrokken moeten worden bij een herbestemming van het gehele openluchttheater. Herbestemming met andere functies zoals kantoren kan in tweede instantie ook kansen bieden.

De Mariakapel

Stichting Behoud de Lichtenberg heeft voor de Mariakapel reeds vergaande voorstellen uitgedacht. De kapel is uitstekend te benutten voor bijeenkomsten van zeer kleine groepen in een bijzondere ambiance, kapel bij huwelijks- en rouwplechtigheden, decor voor fotosessies, gehoorzaaltje voor kamermuziek (muziekschool) of lezing, stiltecentrum, expositiemogelijkheid.

De directe omgeving van de kapel is een punt van aandacht. Het is van belang dat het gebouw in samenhang onderdeel blijft uitmaken van de rest van het complex. Zie verder aanbevelingen hierboven over de ruimtelijke structuur.

Tennisbanen

De tennisbanen worden niet in hun voortbestaan bedreigd. De tennisbanen hebben de oorspronkelijke functie en daarmee cultuurhistorische waarde behouden. Zie verder aanbevelingen hierboven over de ruimtelijke structuur.

Zwembad

De zwembadlocatie is nu in gebruik als tennisbanen en petanqueclub. Herstel van het zwembad is waarschijnlijk niet mogelijk vanwege de hedendaagse eisen aan dit soort faciliteiten. Enerzijds geven de huidige functies de plek bestaansrecht en past het binnen het sport- en recreatieve karakter van De Lichtenberg. Anderzijds heeft het terrein potentie een nieuwe betekenis aan het complex toe te voegen. Ook hier is een eventuele betrokkenheid van het Bisschoppelijk College aan te moedigen.

Stichting Behoud de Lichtenberg heeft concrete ideeën om het waterelement direct te gebruiken voor herbestemming (sauna). In recreatieve sfeer kan verder gedacht worden aan een educatieve natuur- of cultuurfunctie, versterking van de culturele en sportfaciliteiten of een combinatie daarvan ('Wellness'). Voorts kan worden gedacht aan een uitkijktoren, een klimtoren, visvijvers, een pannenkoekenhuis, horeca etc. De toekomst van de zwembadlocatie vereist een zorgvuldige benadering aangezien de samenhang van het geheel alsmede de intrinsieke cultuurhistorische waarde van het complex gewaarborgd dient te blijven.

Het verdient aanbeveling een verkenning uit te voeren om de mogelijkheden voor een nieuwe functie concreet af te tasten. Het zwembad en aanwezige artefacten zoals omkleedhokjes en het instructeursgebouw dienen in alle gevallen uitgangspunt en inspiratie te zijn bij de stedenbouwkundige en architectonische uitwerking.

4.3 Aanbevelingen omgeving De Lichtenberg

De waterhuishouding van De Lichtenberg staat in relatie met de aanwezige waterstructuur van een hoger ruimtelijk schaalniveau. Behoud en beheer zullen vanuit een groter perspectief bekeken moeten worden. Water is een belangrijke structuurdrager voor De Lichtenberg en maakt direct onderdeel uit van het ensemble. Het water geeft niet alleen De Lichtenberg maar ook de hele omgeving een bijzondere ruimtelijke kwaliteit.

In de directe omgeving zijn plannen voor de verplaatsing en herontwikkeling van het schoolcomplex en uitbreiding van het kazerneterrein van de KMS. Dit is een ultieme kans De Lichtenberg op te nemen in een integrale gebiedontwikkeling. Niet alleen vanwege de historische relaties en samenhang, het kan ook mogelijkheden bieden eventuele (ruimtelijke en financiële) knelpunten bij de ontwikkeling van De Lichtenberg op te lossen.

Deze CV richt zich op het samenhangende architectonisch en ruimtelijk ontwerp, in de periode 1954-1961 aangelegd als faciliteit voor onderwijs, cultuur, sport en religie van het Bisschoppelijk College. Het terrein van De Lichtenberg strekte zich tot ver voorbij deze onderzoeksafbakening. Te noemen zijn reeds aanwezige, voor De Lichtenberg hergebruikte gebouwen als de opslagschuur en de boerderij. Tegenwoordig hebben deze gebouwen als 'kunstcluster' bestaansrecht. De boerderij en het opslaggebouw zijn van belang vanwege de historisch-functionele relatie met De Lichtenberg. Tevens betreft het hier karakteristieke bebouwing die de oorspronkelijke landelijke setting markeren.

Bij de herontwikkeling van het schoolcomplex staat de toekomst van de bestaande gebouwen van het Bisschoppelijk College ter discussie. Ondanks de historisch-functionele relatie vereist het vaststellen van de cultuurhistorische waarden van de schoolgebouwen en de gymzalen een andere invalshoek. Dit gebeurt tegen de achtergrond van de door de RDMZ opgestelde categorale onderzoeken naar scholen en sportaccommodaties uit de Wederopbouwperiode. Van de schoolgebouwen van het Bisschoppelijk College heeft enkel de gerealiseerde vleugel uit het plan van architect Boosten bepaalde kwaliteiten. De vleugel was bedoeld als onderdeel van een totaalontwerp van Boosten. De voor het plan ruimtelijk gezien zo belangrijke andere twee vleugels zijn nooit uitgevoerd (zie blz. 5 voor het oorspronkelijk plan (1958/1959) van architect Boosten). In plaats daarvan zijn in de loop der jaren verschillende aanbouwen aan de voorzijde van de school gerealiseerd, deze doen het ontwerp van de architectonische interessante oudbouw van Boosten geen goed. De gymnastieklokalen van het Bisschoppelijk College daarentegen zijn niet gewijzigd door latere grootschalige ingrepen. De RDMZ is van mening dat de vrijstaande gymnastieklokalen een hoge architectonische kwaliteit en zeldzaamheidswaarde bezitten.

Geadviseerd wordt om bovengenoemde kwaliteiten te integreren in de totale gebiedsontwikkeling.

De rijksnota Belvedere beoogt de cultuurhistorie expliciet te betrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen en -planvormingsprocessen. Het doel is tweeledig; verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving en behoud van het cultureel erfgoed. Het Stimuleringsfonds Architectuur geeft in het kader van de rijksnota Belvedere subsidie aan projecten die deze doelstelling nastreven. De Belvederegedachte 'behoud door ontwikkeling' sluit aan bij de invalshoek zoals wordt aanbevolen van deze CV. Het is te adviseren een Belvedere-project voor De Lichtenberg en directe omgeving in te dienen. Deze CV kan daarbij als aanleiding en als basis dienen. De gemeente Weert en de Stichting Behoud de Lichtenberg kunnen hiervoor gezamenlijk het initiatief nemen, ondersteund door de RDMZ.

BIJLAGE 1 ACHTERGRONDEN OPENLUCHTTHEATERS NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Algemeen

De Grieken en Romeinen kenden al theatervoorstellingen in de openlucht. De eerste Griekse theaters waren van hout, alleen de latere versies in marmer zijn overgebleven. Het klassieke theater is bepalend geweest voor de inrichting van de schouwburgen en (openlucht-) theaters zoals we deze nu kennen. De voorstelling speelde zich af op een afgebakend, verhoogd podium. Het publiek zat op enige afstand in de zaal. De achterwand van het toneel (skènè in het Grieks, waarvan het huidige woord scène is afgeleid) werd afgedekt met een doek.. Zowel het traditionele lijsttoneel (theater met een vaste achterwand, coulissen en decorstukken) als het vlakke vloertheater (geïntroduceerd in de jaren zestig van de twintigste eeuw, het speelveld en de zaal vormen meer één geheel) kende opvoeringen in de buitenlucht. Buitentheaters, die in Nederland vaak alleen in de zomer voorstellingen programme(r)(d)en, zijn vaak gestoeld op het principe van het klassieke amfitheater.

Vóór de Tweede Wereldoorlog was participatie aan het culturele leven voorbehouden aan een elitaire minderheid. De ingrijpende maatschappelijke ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog leidden er onder andere toe dat de cultuursector gedemocratiseerd werd. Van overheidswege werd een horizontaal en verticaal spreidingsbeleid doorgevoerd. Horizontaal in de uitbreiding van het aantal theaterinrichtingen - ook buiten stedelijk gebied- en verticaal in het streven naar laagdrempeligheid van de toneelvoorzieningen, zo bereikbaar wordend voor alle lagen van de samenleving. Het Rijk startte in de jaren vijftig met het verstrekken van financiële bijdragen aan theatergezelschappen die naast de stedelijke gebieden ook de provinciesteden aandeden en zo een breder deel van de bevolking bereikten. Ook de actieve theaterparticipatie van de bevolking werd gestimuleerd door de overheid. Door de instelling van subsidieregelingen voor de oprichting van sociale en opvoedkundige organisaties als theaterverenigingen en fanfares, maakte het amateurtoneel vanaf de jaren vijftig een bloeiperiode door. De vrije ontwikkeling van de kunstinrichtingen moest het culturele leven bevorderen. Het theater kreeg in deze periode een vernieuwd open en toegankelijk karakter.

Architectuur

Direct na de oorlog werden veel gebouwen in historiserende stijl herbouwd. Ook nieuwbouw werd vaak in die stijl ontworpen. Voorbeelden van traditioneel gebouwde openluchttheaters uit die periode zijn De Doolhof in Tegelen (1946), De Kersauwe in Heeswijk-Dinther (1946) en theater Hertme in Borne (1953).

In de loop van de jaren '50 werd de historiserende stijl steeds meer losgelaten en ontstond er ruimte voor nieuwe ontwerpen die pasten in de gedachte van vooruitgang en de nieuwe tijd. Voorbeelden hiervan zijn het openluchttheater in Bloemendaal (1948) en het openluchttheater in Emmen (1954). In de jaren '60 werd, naast de discussies in Nederlandse architectuurkringen, ook inspiratie gevonden in het werk van buitenlandse architecten.

De hierboven genoemde openluchttheaters in Bloemendaal en in Emmen zijn na de oorlog gebouwd in een moderne, vooruitstrevende stijl met toepassing van moderne materialen. Deze twee openluchttheaters staan echter als gebouw op zichzelf en zijn uitdrukkelijk ontworpen voor de gemeenschap en gefinancierd uit algemene middelen. De Lichtenberg is enkele jaren later gebouwd en was specifiek bedoeld voor het Bisschoppelijk College. Het kreeg pas later een openbare functie.

BIJLAGE 2 ACHTERGRONDEN RELIGIEUZE BOUWWERKEN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Algemeen

De kerken die werden gebouwd na de Tweede Wereldoorlog zijn globaal te verdelen in gebouwen die hersteld werden na oorlogsschade en nieuwbouw. Onder invloed van veranderingen in de samenleving, wijzigingen binnen de kerken, het ontwikkelen van nieuwe materialen, nieuwe bouwprincipes en een verhitte architectuurdiscussie ontstonden nieuwe kerkvormen.

De architectuur van het naoorlogse kerkgebouw werd bepaald door de liturgische wijzigingen binnen de kerk, het toepassen van nieuwe materialen en technieken, de buitenlandse ontwikkelingen op dit gebied en het gebruik van een nieuwe kerkplattegrond. De traditionele architect zocht naar nieuwe vormen en nieuwe materialen. De toepassing van moderne materialen gecombineerd met een moderne bouwmethode en traditionele materialen en omgekeerd wordt 'shake-hands' architectuur genoemd. Naarmate de toepassing van de nieuwe materialen binnen het kerkgebouw toenam nam de traditionele vormgeving af. In de jaren vijftig en zestig ontstonden naast de basilica met narthex, de kruiskerk en de centraalbouw, andere niet-traditionele kerkvormen. Het centrale kerkgebouw werd zeshoekig, achthoekig, rond of meerhoekig. Deze vormen herbergen de kerkzaal en nevenruimtes onder één dak met het liturgische centrum in het midden of precies onder het hoogste punt van de overkapping. Het gebruik van materialen als beton, staal en glas in het kerkgebouw nam toe. Beton en staal staan als koude en onpersoonlijke materialen te boek, die door de toepassing van glas in het ontwerp werden verzacht. Het beton en grindbeton werden grof toegepast met grote grindstenen of als fijner materiaal verwerkt. Daarnaast zijn veel kerkvloeren van leisteen, travertijn, natuurstenen plavuizen of gepolijst asfalt. Door het gebruik van gekleurd glas werd door het gekleurde licht warmte en een mystieke sfeer opgeroepen.

Kunstuitingen aan kerkgebouwen bestonden na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk uit vormen van glaskunst zoals glas-in-lood, glas-in-beton en glas-appliqué. Daarnaast werden muurreliëfs, mozaïeken van gekleurd glas, beelden en muur- en wandschilderingen aangebracht. De naoorlogse kunstenaars werden gedreven door het ideaal van een sterk in de maatschappij verankerde kunst. Zij wilden kunst in dienst van de gemeenschap stellen en dichterbij het volk brengen. Architectuur werd gezien als het meest geschikte medium om de bevolking op eenvoudige wijze met de kunst in aanraking te laten komen. De architect was in staat om zelf een beeldend bouwwerk maken maar zag de aanvullingen van de kunstenaar als een verrijking voor het ontwerp. Gestreefd werd naar een synthese van kunst en architectuur waarin de kunstenaar en architect gelijkwaardig waren.

De Mariakapel

De Mariakapel, die in 1958 in gebruik werd genomen, is een voorbeeld van een kapel waarbij een nieuwe vorm, plattegrond en materialen zijn toegepast. Het liturgisch centrum bevindt zich in het midden en wordt belicht door een kegelvormige lantaarn. De aanwezigheid van glas-in-lood en mozaïeken tonen de samenhang tussen architectuur en beeldende kunst. De architectuur vertoont overeenkomsten met het werk van Le Corbusier (kapel 'Notre Dame du Haut' te Ronchamps). Vergelijkingen met andere kapellen uit die periode in Nederland zijn niet eenvoudig te maken. Hier zal nog nader onderzoek naar moeten worden gedaan. Interessant is wel dat in dezelfde regio (Oost-Brabant) een kerk is gebouwd die enige verwantschap vertoont met de modernistische architectuur van de Mariakapel. Het betreft de Heilige Margaretha Maria Alocoque in De Rips.

BIJLAGE 3 ACHTERGRONDEN SPORTACCOMMODATIES NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Algemeen

Een groot aantal sportaccommodaties werd tengevolge van de oorlogshandelingen van de Tweede Wereldoorlog verwoest of kreeg gedurende de oorlogsjaren een andere (militaire) bestemming. Een en ander had tot gevolg dat in de Wederopbouwperiode een groot tekort aan functionerende gebouwen, velden en complexen voor de beoefening van sport bestond. Aan de bouw van nieuwe sportaccommodaties werd in deze jaren door de overheid echter geen voorrang verleend. In de centraal geleide Wederopbouw van het land werd absolute prioriteit gegeven aan de leniging van de woningnood ('volksvijand nummer één'), de opbouw van de industrie en het herstel van de infrastructuur.¹

Dit terwijl de sterke bevolkingstoename, de geringe recreatie- en sportmogelijkheden in de nieuw gebouwde woonomgeving en de vermeerdering van de vrije tijd, maakte dat de behoefte aan recreatiemogelijkheden en sportaccommodaties in de vroeg-naoorlogse periode sterk toenam. Het aanbod van goed functionerende recreatie- en sportgelegenheden was echter schaars.²

Pas in de loop van de jaren vijftig werd aan het herstel en de oprichting van sportaccommodaties meer gewicht gegeven. De rol van de (Rijks-)overheid op het gebied van sportbeleid bleef in deze vroeg-naoorlogse jaren beperkt, en met name voorwaardenscheppend. Door het verstrekken van subsidies en beleidsmatige, logistieke en planologische adviezen droeg de overheid bij aan de sportbeoefening, door met name de bouw van nieuwe accommodaties te stimuleren.³

Voor de Wederopbouw van het land was een gezond volk een absolute vereiste, en sportbeoefening werd gezien als middel om dat doel te bereiken⁴: 'Een gezond en krachtig volk betekent een gezonde en krachtige staat'⁵. Hiertoe werd tijdens het oorlogsjaar 1941 het leervak 'Lichamelijke Oefening' ingevoerd in het lager onderwijs⁶. Dit had groot effect op de

¹ De uiterst beperkt beschikbare bouwstoffen werden in eerste instantie hoofdzakelijk gereserveerd voor deze drie prioritaire doelen.

² Om overdekt te kunnen sporten werd in de vroeg-naoorlogse jaren regelmatig intrek genomen in vee- en veilinghallen, bollenschuren of andere grote ruimten die van oorsprong niet werden gebouwd als sportfaciliteit. Het ontbrak daarbij vaak aan geschikte kleedruimte, verwarming en andere faciliteiten. Het gebrek aan de juiste vloermaterialen (veelal had men te maken met stenen ondergronden) kon soms gevaarlijke situaties opleveren. Overdekt sporten werd in die periode nog altijd min of meer beschouwd als luxe. Pas in de jaren zestig, en eigenlijk pas echt in de jaren zeventig, werden er op grotere schaal en structureel financiële middelen beschikbaar gesteld. Hierbij werd zowel het oppervlak als het voorzieningenniveau van de accommodaties geleidelijk aan steeds verder uitgebreid.

³ De hoogte van aan lokale instanties te verstrekken subsidies werd daarbij mede gerelateerd aan het aantal trainingsuren dat onder geschoolde leiding werd gegeven. Tot in de jaren vijftig toonde de overheid echter relatief weinig belangstelling voor sport. Een eerste aanzet tot een structureel grotere rol van de overheid in de sport dateert uit 1956. In dat jaar verscheen een rapport van de Wiarda Beckmansstichting, dat de maatschappelijke betekenis van sport onderzocht. Naar aanleiding daarvan bracht het NOC in 1958 een rapport uit dat om een grotere rol van de overheid vroeg. De nota 'Lichamelijke vorming, sport en overheid' van minister Cals volgde twee jaar later. Mededeling Th. Stevens, november 2004.

⁴ Hoogewerf 1995, p. 13.

⁵ Kupers, E. jr. (red.), 'Baas in eigen huis of ... maar huurder? Het probleem van het beheer der sportvelden', in: *Landelijke contact*, 2 (1954), p. 14.

⁶ Al in 1864 wordt in het lesprogramma van het nieuwe schooltype HBS een plaats ingeruimd voor lichamelijke oefening. De invoering van lichamelijke oefening als verplicht vak voor het gehele

ontwikkeling van de jeugdsport⁷. Het vak bestond al langer, maar vanwege organisatorische problemen werd regelmatig en zonder veel moeite ontheffing van sportbeoefening aan scholen gegeven. Nu het sportonderwijs een wettelijke grondslag kreeg, diende een grote achterstand te worden ingehaald. Er bestond een fors tekort aan goed ingerichte lokalen en speelvelden, en van de bestaande locaties voldeed slechts een gering percentage aan de meest bescheiden eisen van inrichting en afmeting. Met het verschijnen van een publicatie van *Boer en Drenth* in 1941 werd een einde gemaakt aan de nog altijd voorkomende situatie, dat enkel de (school)docent lichamelijke opvoeding een architect inlichtte over wensen omtrent inrichting en afmeting van de te bouwen sportfaciliteit.⁸ Benadrukt werd dat in het ontwerp rekening gehouden moest worden met de mogelijkheid de voorzieningen in de naschoolse uren ook door andere sportverenigingen te laten gebruiken. Dit om de exploitatie van de faciliteiten te optimaliseren.⁹

Sporteducatie vanuit sociaal-maatschappelijk perspectief werd in eerste instantie gericht op de jeugd. In de vroeg-naoorlogse periode zag de politieke en kerkelijke overheid dat het normbesef onder de jongeren was vervaagd door het in de oorlog gegroeide idee dat diefstal en andere (kleinere) vergrijpen en wetsovertredingen aanvaardbaar waren en als verzetsdaad prijzenswaardig konden worden beschouwd. Ook de aanwezigheid van de 'vrije' geallieerde soldaten werd door de bestuurders beschouwd als bedreiging van de ethische en seksuele moraal.

Na het vertrek van de bevrijder bleef de bezorgdheid bestaan. Deze richtte zich nu echter meer op de effecten die de verstedelijking op de bevolking zou kunnen hebben. In de jaren vijftig liet het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen diverse onderzoeken verrichten naar de vrijetijdsbesteding van de jeugd. Dat deze zich in toenemende mate bezighield met het bezoeken van dansavonden, bioscopen en het luisteren naar jazz- en swingmuziek, baarde de overheid grote zorgen.¹⁰ Om de jeugd weer op het rechte spoor te krijgen, werden reeds vooroorlogse idealen als 'een gezonde geest in een gezond lichaam' nieuw leven ingeblazen. Ook zag men in de sportbeoefening een mogelijkheid tot het opvangen van de mogelijk negatieve bijverschijnselen van de industriële ontwikkeling, zoals toenemende urbanisatie en mechanisatie.¹¹ In 1953 werd in het orgaan van de *Landelijke Contactraad*¹² sportbeoefening als zinvolle vrijetijdsbesteding benoemd, die zou kunnen

onderwijs dateert van 1930, maar door gebrek aan gekwalificeerde leerkrachten en accommodaties werd de feitelijke invoering gehinderd. Tijdens de oorlog werd de invoering geëffectueerd. Omdat de uitvoering al voor 1941 was voorzien, had de bezetter daar waarschijnlijk niets mee van doen. Mededeling Th. Stevens, november 2004.

⁷ Dit kwam voort uit de op 1 juli van datzelfde jaar opgerichte Afdeling Lichamelijke Opvoeding en Sport, binnen het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming van het ministerie van O, K en W.

⁸ Boer en Drenth 1941, p. 5-6.

⁹ Naast financiële en inhoudelijke ondersteuning op het gebied van accommodaties, ging het overheidsbeleid zich in de jaren vijftig van de twintigste eeuw meer richten op het stimuleren van sportbeoefening door andere dan de gebruikelijke doelgroepen. Lokale bestuurders zetten zich geregeld in voor plaatselijke sportverenigingen en beijverden zich in sommige gevallen voor de bouw van nieuwe accommodaties. Dat zij zelf ook zitting namen in het bestuur van een plaatselijke sportorganisatie bewijst de grote betrokkenheid van de (lokale) bestuurders bij de ontwikkeling van de sportbeoefening.

¹⁰ Pouw 1999, p. 14 en p. 58-63.

¹¹ Hoogewerf 1995, p. 13.

¹² De Landelijke Contactraad werd in 1949 opgericht als het orgaan waarbinnen de Nederlandse gemeenten hun belangen bundelden en kennis konden uitwisselen op het gebied van sport, lichamelijke opvoeding en recreatie. De periodiek van de Contactraad verschijnt een aantal keer per jaar onder de naam *Landelijke Contact*, en richt zich op organisaties en personen die werkzaam zijn in de lokale sport- en recreatiesector.

bijdragen aan zowel de fysieke als de minstens zo belangrijke geestelijke gezondheid van de burger.¹³

Naoorlogse zwembaden

Na de Tweede Wereldoorlog nam het aantal overdekte zweminrichtingen in Nederland langzaam toe. In tegenstelling tot de vooroorlogse periode, waarin de totstandkoming van zwembaden voornamelijk van particulier initiatief afhankelijk was, werd de oprichting van nieuwe, overdekte zweminrichtingen na de oorlog in hoofdzaak een aangelegenheid van de lokale overheid. Ook werden diverse, voorheen particuliere, zwembaden door gemeenten overgenomen en geëxploiteerd. In verband met de sterke bevolkingstoename en de steeds sterker wordende vervuiling van het natuurwater groeide de behoefte aan nieuwe voorzieningen met een gesloten watercirculatiesystemen. De gemeenten gingen een steeds activerende rol spelen in het proces van bouw en beheer van accommodaties. Hiervoor zijn verscheidene oorzaken aan te wijzen. Onder andere was de bevordering van de geestelijke en lichamelijke gezondheid door de bouw van nieuwe zwem- en badinrichtingen een factor van betekenis, zeker in een periode waarin de bevolking sterk groeide¹⁴. Vanwege de watervervuiling werden vele natuurbaden gesloten. Van de totaal 474 openbare openluchtbaden in 1940 werden geteld, bevonden zich er slechts 33 niet in open water, tegenover een totaal van 425 openluchtbaden in 1963, waarvan nog slechts 129 in open water¹⁵: een daling van 93% naar 30%.

Na de Tweede Wereldoorlog werden van overheidswege steeds meer regels aan de openbare zweminrichtingen gesteld. Naast eisen aan de waterzuivering en -kwaliteit werden ook voorschriften over luchtverversing en ontneveling van de ruimten gegeven, alsmede de aan het bassin te stellen eisen voor wat betreft bijvoorbeeld materiaalgebruik en waterhoogte. Met name in de jaren zestig kwamen daar nog milieutechnische voorschriften bij die vooral invloed hadden op de zuiveringsinstallaties. Ook de invoer van de Wet Hygiëne en Veiligheid Bad- en Zwemwatergelegenheden (WHVBZ) had grote invloed op de ontwikkeling van de architectonische vormgeving van het zwembad. De ontwerpen werden steeds meer functionalistisch van aard om aan de bepalingen te kunnen voldoen. Daarnaast zijn economische factoren van invloed op de mate en vorm waarin zwembaden uit de Wederopbouwperiode werden behouden. Zo vormde de energiecrisis van 1973 de nekslag voor veel buitenzwembaden, aangezien de energiekosten om het water te verwarmen sterk hoger uitvielen.

Huidige situatie

Functionele veroudering en veiligheid hebben grote invloed (gehad) op het huidige voorkomen van naoorlogse sportaccommodaties. De regelgeving omtrent functionaliteit, veiligheid en hygiëne van sportaccommodaties is in de loop der decennia sterk aangescherpt. In de vroeg-naoorlogse periode werd minder aandacht besteed aan zaken als verlichting en ventilatie, en waren de kwaliteitseisen die aan een sportgebouw werden gesteld relatief bescheiden. Samen met de vele ontwikkelingen op milieukundig, technisch en bouwkundig vlak heeft dit ertoe geleid dat weinig tot geen sportgebouwen of -complexen uit de vroeg-naoorlogse periode in oorspronkelijke vorm bewaard zijn gebleven. Veelal afhankelijk van de aard van de sport (amateur- of professionele clubs) worden sportaccommodaties gemoderniseerd en met voorzieningen uitgebreid, zelfs wanneer dit niet door regelgeving verplicht wordt.

¹³ Kupers, E. jr., 'Doel en betekenis van ons eigen orgaan', in: *Landelijke contact*, 1 (1953), p. 2.

¹⁴ In de jaren vijftig en zestig werd bij het zwembad vaak ook een badinrichting opgetrokken, aangezien de vóór die tijd gebouwde woningen veelal niet beschikten over een eigen badkamer of wasgelegenheid.

¹⁵ Statistisch Zakboek CBS 1963, p. 12.

Tengevolge van de hierboven beschreven ontwikkelingen zijn veel sportaccommodaties uit de vroeg-naoorlogse periode in de loop der jaren gesloten, of ingrijpend verbouwd. Ook het zwembad op het terrein van De Lichtenberg is niet meer in functie. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw is het zwembad omgevormd tot vijver. Tegenwoordig is de bak echter volgestort met puin van de oude ondergrond van de tennisbanen en dicht begroeid met onkruid. De oorspronkelijke vorm en structuur van het bad valt echter nog wel grotendeel te onderscheiden, met name door de betonnen zwembadrand met de onder het onkruid nog altijd aanwezige groengekleurde startblokken.

BIJLAGE 4 DE BESCHERMINGSVRAAG

In de Cultuurnota 2001-2004 is aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opdracht gegeven onderzoek te doen naar, en beleid te ontwikkelen voor, de omgang met de architectuur en stedenbouw uit de Wederopbouwperiode (1940-1965). Doelstellingen hierbij zijn:

- Het bevorderen van kennis en waardering voor zowel de stads- en dorpsstructuren als de bebouwing uit de Wederopbouwperiode;
- Het bevorderen van een blijvende integratie van waardevolle cultuurhistorisch elementen en structuren in het veranderende leefmilieu.

Het huidige aanwijzingsbeleid is er op gericht geen objecten uit de Wederopbouwperiode aan te wijzen, tenzij

- het desbetreffende monument vanuit een oogpunt van de geschiedenis van de twintigste eeuw kan worden aangemerkt als een nationaal of internationaal erkend kenmerkend monument van de Nederlandse architectuur, stedenbouw, landinrichting of ruimtegebonden kunst en bovendien
- bij of krachtens de Woningwet een aanvraag is ingediend om het monument te wijzigen of te slopen, of
- plannen in ontwikkeling zijn, die indien uitgevoerd het voortbestaan van het monument in gevaar zouden brengen, of
- door het niet terstond aanwijzen als beschermd monument een concreet plan tot instandhouding van het monument niet of niet direct zal worden uitgevoerd.

Tevens moet conform de Monumentenwet 1988 het object minimaal vijftig jaar oud zijn.

Deze strenge benadering is niet voor niets gekozen. De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is van mening dat wanneer er nog geen landelijk referentiekader bestaat, het niet verantwoord is om al over te gaan tot selectie en bescherming. Wel is het voor gemeenten mogelijk om met prangende vragen een beroep te doen op de reeds aanwezige kennis bij de RDMZ. Dit kan betrekking hebben op mogelijke herbestemming of waardestelling van Wederopbouwerfgoed. Overigens kunnen gemeenten zelf te allen tijde een object of gebied (tijdelijk) op de gemeentelijke monumentenlijst plaatsen.

De Lichtenberg voldoet op basis van het huidige aanwijzingsbeleid niet aan de eisen waarbij een mogelijke aanwijzing als rijksmonument aan de orde is. Het antwoord op de vraag of het alsnog zal worden aangewezen zal bekeken worden in het licht van het nieuwe selectiebeleid voor objecten en gebieden uit de Wederopbouwperiode, dat in 2006 gestalte zal krijgen. Desalniettemin is aan de hand van de in deze notitie gegeven waardestelling te concluderen dat inhoudelijk gezien De Lichtenberg op nationaal niveau uniek en van evident belang kan worden geacht. Een feitelijke aanwijzing is daarom afhankelijk van beleidsmatige keuzes op rijksniveau ten aanzien van het nieuwe selectiebeleid. Op dit moment is dit beleid nog in de onderzoeks- en adviesfase. Verwacht wordt dat hier in 2006 meer duidelijkheid over zal ontstaan.

LITERATUUR

- Boer, J.A. en Drenth, H., *Wenken en raadgevingen voor den bouw, aanleg en inrichting van gymnastieklokalen, sport- en speelterreinen*, Groningen 1941
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistisch Zakboek CBS* 1961 en 1976, Zeist 1961 en Den Haag 1976
- Helmond, H. van. *Modernistisch juweel De Lichtenberg herontdekt*, 30 september 2003, op www.archined.nl, geraadpleegd juli 2005
- Hoogewerf, K. *Lokale overheden en sportbeleid. Een studie naar veranderingen in gemeentelijk sportbeleid tussen 1945 en heden*, Dordrecht 1995
- Korte, M. de. *Sportaccommodaties. Categorieel onderzoek Wederopbouw 1940-1965*, Zeist 2004
- Kupers, jr. E. (red.), 'Baas in eigen huis of ... maar huurder? Het probleem van het beheer der sportvelden', in: *Landelijk contact*, 2 (1954), p. 14
- Langeslag R. en werkgroep Behoud de Lichtenberg. *Behoud de Lichtenberg*
- Langeslag R. en werkgroep Behoud de Lichtenberg. *De Lichtenberg, behoud ontwikkeling synergie*
- Nies, F. Weert, *Het verleden van een stad*. Stichting Weerter Historie. Weert 1999
- Nijhof, P. en D. Scagliola, *Zweminrichtingen / Swimming Pools*, Zeist 1991
- NSF, Afdelingen Sportaccommodaties en Publiciteit, *Technisch bulletin 4. Richtlijnen bouw kledingaccommodaties*, Den Haag 1965
- Pouw, D. *50 jaar nationaal sportbeleid. Van vorming buiten schoolverband tot breedtesport*, Tilburg 1999
- Provoost, M. (red.), *Het stadion. De architectuur van massasport*, Rotterdam 2000
- Renes, J. *Landschappen van Maas en Peel*. Maastricht 1999
- Stichting Sint Jozef (Geraedts, P.P.M. e.a.). *Dertig jaar Bisschoppelijk College Weert 1948-1978*, Weert 1989
- Wijdeveld, E. *Kerken Noord-Brabant, Categorieel onderzoek Wederopbouw 1940-1965*, Zeist 2004.
- Wijdeveld, E. *Schouwburgen. Categorieel onderzoek Wederopbouw 1940-1965*, Zeist 2005

WEBSITES

<http://www.architectura.archined.nl/archined/3567.html>

<http://www.behouddelichtenberg.nl>

<http://www.schooltv.nl>

<http://www.allesopeenrij.nl/index.html?page=http://www.allesopeenrij.nl/lijsten/cultuur/openluchttheaters.html>

<http://www.kersouwe.nl/>

<http://www.openluchttheater.com/>

<http://www.openluchttheaterhertme.nl/>

<http://www.passiespelen.nl/>

http://www.historisch-emmen.nl/f_850_cultuur/p_854.htm

COLOFON

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, november 2005.

Tekst: drs. D.A. Hierck, drs. M.L. de Korte, drs. L. Prins, ing. P.J. Timmer

Afbeeldingen:

Oude foto titelpagina: Copyright Stichting Sint Jozef

Topografische kaart 1898: kopie RDMZ

Plan architect Boosten 1958/59: Copyright Gemeentearchief Weert

Foto's blz. 8 t/m 13: RDMZ

Topografische kaarten 1953 t/m 2003: Copyright Topografische Dienst Kadaster, Emmen
Oriëntatiekaart De Lichtenberg: Copyright Gemeente Weert (bewerking: N.H. van Diepen, RDMZ)

Ruimtelijke structuur De Lichtenberg: Copyright Gemeente Weert (bewerking: N.H. van Diepen, RDMZ)

Waarderingskaart De Lichtenberg: Copyright Gemeente Weert (bewerking: N.H. van Diepen, RDMZ)

Druk: MultiCopy, Zeist.